

IN VOORARREST

Luitenant Hulscher

Dezelfde dag waarop de drie vliegers werden gearresteerd, werd tweede luitenant B. Hulscher in het kantoor van majoor Fiedeldij gesommeerd. Hij was zojuist geland op het vliegveld na een afwezigheid van twee weken voor schietoefeningen, en wist nog niets van de arrestaties. Hulscher was inlichtingenofficier, en had zijn kennis van Burcks vluchtplannen moeten doorgeven aan de commandant van het squadron. Dat had hij niet gedaan, en daarvoor moest hij zich nu verantwoorden. Hulscher vertelde Fiedeldij daarop het verhaal dat naar zijn stellige overtuiging iedereen, inclusief Fiedeldij, al kende.

Zoals elk onderdeel van een krijgsmacht, had ook het achttiende squadron zijn eigen inlichtingenpersoneel. Als hoofd 'Intelligence' fungeerde de ondercommandant, kapitein Jessurun. Onder hem ressorteerden twee contactmannen, een officier en een onderofficier. De officier was tweede luitenant Hulscher, de onderofficier was sergeant-majoor Scholte. Hulscher was door Scholte op de hoogte gesteld van Burcks plannen, maar evenmin als Jessurun enige maanden eerder, was hij onder de indruk van het bericht.

Na zijn onderhoud met Fiedeldij werd Hulscher door luitenant George Cooke naar een kamertje gebracht. Hij herinnerde zich, zo vertelde hij tijdens een gesprek in 1989, dat Cooke hem met getrokken pistool begeleidde. 'George en ik waren ranggenoten,' vertelde Hulscher. 'We hadden in dezelfde opleiding van 1936-1937 gezeten. Hij wist evenveel af van Burcks zogenaamde plannen als ieder ander op de basis. Ik bleef niet lang in dat kamertje. Officieel werd mij namens de commandant medegedeeld dat ik ontheven was van mijn functie als "Intelligence-Officer", terwijl mij ook een soort verblijf-arrest werd opgelegd, wat zoveel betekende als dat ik voor een bepaalde tijd de basis niet mocht verlaten. De hele klucht duurde betrekkelijk kort, omdat het achttiende squadron in de naaste toekomst elke vlieger broodnodig had en de verhuizing naar de Darwin-sector voor de deur stond. Voor ik het besepte, was ik weer in actieve dienst en niet veel later werd ik opnieuw aangesteld als inlichtingen-officier. Alsof er niets gebeurd was.'

Hulscher was het niet eens met de kritiek dat alle vliegers *en bloc* partij

hadden moeten kiezen voor Burck, Kelder en De Lyon, toen ze werden gearresteerd wegens een plan dat niemand serieus nam. Daarvoor voelden de vliegers zich, volgens Hulscher, te kwetsbaar. 'Na onze aankomst in Brisbane,' vertelde hij, 'kregen we de ene na de andere teleurstelling te verwerken. Ons verblijf, dat van zeer korte duur zou zijn, werd uitgesteld omdat er geen bommenwerpers waren, en aangezien de vliegtuigen wegbleven, zaten we duimen te draaien terwijl onze vrouwen en kinderen waren overgeleverd aan de Jappen.

Elk lid van de groep Boot had het gevoel alsof hij als een vodge papier door een krachtige wind werd meegesleurd; dwarrelend en stuurloos. Die geladen en in wezen niet te beschrijven sfeer bleef ook in Canberra hangen, zelfs nadat de B-25's begonnen te arriveren. Onze gedachten waren maar op één punt gericht: de lotgevallen van onze familieleden op Java. Wat dat betrof, had de Indische pers met zijn gruwelverhalen over de Japanners wel effect gesorteerd. We maakten ons dodelijk ongerust en vreesden het ergste.

Nog voordat Java was gevallen, had ik vanuit Brisbane een telegram naar Bandoeng gestuurd met het verzoek om mijn gezin te laten overkomen naar Australië. Dat was toen nog mogelijk. Mijn schoonvader zag kans nog een laatste telegram naar mij te verzenden via Malabar-Radio. De inhoud luidde: "Journey not permitted because husband not transferred."

Ik was dus niet officieel overgeplaatst. De bureaucratische waan moest gehandhaafd blijven, terwijl de Indische wereld in elkaar stortte en de Jap elk ogenblik op de stoep kon staan. Andere Nederlanders hadden hun eigen belangen vooropgesteld door de bestaande orders te negeren. Hun gezinnen zaten hoog en droog in Australië. Geen wonder dat onze stemming zeer verbitterd was en wij het gevoel hadden dat we in een fuik waren gelopen.

Die schrijnende onzekerheid over het lot van onze gezinnen bleef aan ons knagen. Evenals Burck, maar dan in mindere mate, waren wij desperado's geworden in een wanhopige en machteloze situatie, waarin soms realiteit en fantasie nauwelijks van elkaar te onderscheiden waren. Het was in deze periode dat enkele officieren op de proppen kwamen met een voor de meesten van ons acceptabele suggestie.

Zodra ons squadron was overgeplaatst naar MacDonald-airbase in de Darwin-sector, zouden wij binnen het zender-bereik van de Japanners vallen, wat ons in staat stelde om tijdens een vlucht ten noorden van Australië radiocontact met de vijand te krijgen. Het enige doel daarvan was informatie te krijgen over onze familieleden. Noch in MacDonald, noch in Melbourne, mochten onze leiders hier iets over te weten komen. We hadden geen flauw idee hoe de Japanners zouden reageren. Ze zouden onze radio-aanroep kunnen negeren, en zouden ook gemakkelijk

ons zend-signaal kunnen peilen, waarna zij ons zeker zouden aanvallen. Er waren trouwens nog een paar dingen die wij op dat moment verwaarloosd hadden. We kenden de golf lengten waarop de Japanners werkten niet, en we kenden niemand met een behoorlijke kennis van de Japanse taal.

Van Australische zijde had ik gehoord dat Burck in Sydney of Melbourne een Japans leerboekje had gekocht en ongetwijfeld is hij niet de enige geweest. Het was allemaal een *pipe dream*, waar wij ons in wanhoop aan vastklampten. Het idee was dwaas en ondoordacht. Een uitvoering was gedoemd te mislukken, wellicht met dodelijke afloop. Welke Japanse autoriteit zou ons geloven en respons geven, terwijl wij op dat zelfde moment in strijd waren met hun vliegtuigen of grondtroepen? Wie van ons verwachtte nu werkelijk dat de vijand tijdens een luchtgevecht even de tijd zou nemen om onze vragen te beantwoorden? Maar het plan gaf wel iets van onze stemming weer.'

Een maand na de arrestatie van Burck, Kelder en De Lyon, verhuisde het squadron naar MacDonald. Toen het daar arriveerde, was er nog geen basis, alleen een stuk woestijn. Omstreeks januari 1943 kwamen de marine-officieren Kruis en Van Oosten naar Port Darwin, waar zij enkele officieren aan een verhoor onderwierpen over de vermeende samenzwering. Ook met Hulscher hadden ze een onderhoud, waarbij Kruis liet weten dat het drietal er naar zijn mening van af zou komen met straffen van vier tot zes jaar. Het begon tot hem door te dringen dat de zaak van zijn drie collega's er veel slechter voorstond dan hij tot dusver had vermoed, vooral toen Kruis en Van Oosten hem vertelden dat de gesprekken tijdens de 'samenzwering' in de hotelkamer op een grammofoonplaat waren opgenomen. 'Toen wij dat hoorden,' vertelde Hulscher, 'waren we volkomen verbijsterd. Dit was voor ons in zekere zin doorslaggevend. Het wierp een heel ander licht op de kwestie. Wat had een actie van onze kant nog voor zin als de militaire leiding alle bewijzen in handen had? Twee weken later werd nota bene nog een vierde man gearresteerd, sergeant Burgers.'

Tijdens dit gesprek in 1989 vernam Hulscher voor het eerst dat de operatie niet was gelukt.

De overdracht aan de Marine

Niet eerder dan het moment waarop de drie vliegers in Melbourne waren opgesloten, begreep de commandant van het achttiende squadron dat hij tot actie moest overgaan. Zowel schriftelijk als telefonisch stelde majoor Fiedeldij zich in verbinding met de waarnemend Legercommandant Australië, luitenant-kolonel N.W.L. van Straten. De verstandhouding tussen Fiedeldij en Van Straten was ronduit slecht. Fiedeldij nam ook

Generaal-majoor N.L. W. van Straten op zijn kantoor in het KNIL-hoofdkwartier aan de St. Kilda Road te Melbourne.

Leden van het 18e Squadron te Port Darwin.

contact op met zijn vroegere chef van de Militaire Luchtvaart, generaal-majoor L.H. van Oyen, die de leiding had over de Nederlandse vlieg-scholen in Amerika en verbleef in de stad Jackson.

Op 25 november 1942, veertien dagen na de arrestatie, was vanuit het hoofdkwartier van Bevelhebber Strijdkrachten Oost (BSO) Helfrich in Colombo via Onderbevelhebber (OBSO) Coster in Melbourne een codetelegram gestuurd aan Van Straten, de waarnemend Legercommandant in Australië, waarin de Beschikkingen No.Int. 8/11/11, 12 en 13 'Zeer Geheim' waren opgenomen. Hierin stond vermeld dat de KNIL-militairen Burck, De Lyon en Kelder waren overgedragen aan de Koninklijke Marine en dat zij daarom voor de Zeekrijgsraad in Colombo moesten verschijnen.¹

De dossiers waarin deze Beschikkingen oorspronkelijk waren bewaard, zijn verdwenen (zie hoofdstuk 9, paragraaf 'De verdwenen dossiers'). Dat betekent niet dat er twijfel over bestaat wie de drie KNIL-militairen naar de Marine heeft verwezen: alleen de Bevelhebber der Strijdkrachten Oost, admiraal Helfrich, was daartoe bevoegd. Het is alleen onbekend wie hem daartoe heeft geadviseerd. De bekende feiten kunnen het ware verloop van de overdracht echter wel benaderen.

De eerste aanwijzing is een aan majoor Fiedeldij gerichte brief, gedateerd op 24 november, dus een dag voor de verwijzing naar de Zeekrijgsraad. De afzender is de waarnemend Legercommandant Australië, Van Straten. De brief verwijst enkele malen naar twee vermiste brieven: een andere van Van Straten aan Fiedeldij, gedateerd op 18 november, en een daarop gevolgde brief van Fiedeldij aan Van Straten, van 21 november. Uit de inhoud blijkt duidelijk dat er een conflict is gerezen tussen de twee officieren, waarin de tegenstellingen tussen het achttiende squadron en het hoofdkwartier een rol spelen. De tekst luidt als volgt:

'Schr. dd. 21-11-'42 Nr. 277 GE. Persoonlijk.²

- 1) Ik heb de eer, het volgende onder de aandacht van UHoogEdelGestrenge te brengen.
- 2) Het bovenaangehaalde schrijven geeft de indruk, dat de gang van zaken bij een strafzaak volgens de voorschriften bij het Koninklijk Nederlands-Indische Leger U niet bekend is.
- 3) Lid 1 van mijn schrijven van 18 november geeft aan – in overeenstemming met het telefonisch onderhoud ter zake – dat de afdoening in eerste instantie bij U berust. Een voorlopig onderzoek kan wijzen op een voorgenomen gerechtelijke vervolging, dat is geenszins noodzakelijk; immers de verwijzing naar de Krijgsraad geschiedt na en op grond

van het voorlopig onderzoek en wel door de Korpscdt, die bij de beslissing of hij de zaak strafrechtelijk of disciplinair wil afdoen, het advies van de Auditeur Militair kan inroepen, en in sommige gevallen moet inroepen.

4) Het houden van een voorlopig onderzoek impliceert dan ook geenszins ten allen tijde een Krijgsraadzaak, terwijl het nimmer in de bedoeling heeft gelegen, U de beslissing in eerste instantie als Korpscdt. te ontnemen; mijn desbetreffend schrijven spreekt in lid 1) en lid 4) van afdoening en niet van verwijzing n/d Krijgsraad.

Het gestelde in lid 6) van Uw brief is dan ook bepaaldelijk onjuist: opzending van de stukken naar de Krijgsraad is niet verzocht, doch naar mij (zie ook lid 4 van mijn brief).

5) Uw mening, dat een juridisch onjuist benoemd officier het voorlopig onderzoek te Melbourne heeft geleid, kan ik evenmin onderschrijven. Indien een voorlopig onderzoek nodig is – en dit was het geval, al was het alleen reeds door het verblijf van een aantal getuigen in Melbourne – kan de betrokken Korpscdt. verzoeken, elders een officier te benoemen tot het houden van een voorlopig onderzoek, z.n. op vraagpunten. Het moet U toch bekend zijn, dat bijv. een Korpscdt. in Bandoeng geen officier in Kotaradja kan benoemen om getuigen te horen, doch zich heeft te wenden tot de betrokken cdt. aldaar. Op dit verzoek van Uw zijde is door mij spoedshalve niet gewacht.

6) Het opleggen van voorlopig arrest kan door iedere meerdere geschieden, zodat het gestelde in lid 4) van Uw schrijven onjuist is.

7) Het bezoek van “Uw” vliegerarts aan de gestraftenkamer van Queens Mansions was mij niet bekend. Wie heeft hem dit bezoek opgedragen of toegestaan?

Het valt geheel buiten zijn – en in geval van opdracht van U – Uw competentie. De toestand op hygiënisch gebied van de betrokken cellen is niet zijn of Uw taak.

8) Waarop Uw mening berust, dat Majoor Spoor Auditeur Militair zou zijn, is mij onbegrijpelijk.

9) Evenmin is mij duidelijk, waarom mijn positie als getuige in een strafzaak mijn bevoegdheid als L.C.A.³ aantast; indien gij tegen Uw wil getuige zijt van strafbare of onkrijgstuchtelijke feiten, die door Uw compagniecdt. gestraft worden, vervalt dan Uw recht om bij beklag uitspraak te doen of de straf over te nemen?

10) Uw gehele schrijven ademt dezelfde geest als Uw telefonische opmerking, waarbij U de getuigen te Melbourne als “getuigen van de zijde van het Hoofdkwartier” meende te moeten betitelen, alsof deze zaak er een was van het hoofdkwartier versus Uw squadron, in stede van een zaak waarbij de krijgstucht op ernstige wijze is aangetast.

11) Het is mij bekend, welke stemming er, volkomen ten onrechte, bij Uw squadron heerst tegenover het Hoofdkwartier te Melbourne, waarbij functionarissen zijn, die minstens evenveel hebben doorgemaakt en gepresteerd als vele militairen van Uw squadron en waarbij de belangen van dat squadron – ook de persoonlijke – evenzeer worden behartigd als die van andere legeronderdelen.

Het is Uw taak als Korpscdt. deze stemming te bestrijden, niet haar te stijven.

12) Onder terugzending van het voorlopig onderzoek draag ik U op, alsnog gevolg te geven aan mijn schrijven van 18 dezer Nr. 3071/Nl. Geheim.

De wnd. Commandant der Ned. Ind.
Leger-Strijdkrachten
N. W. L. van Straten.²⁴

De brief van Van Straten, gedateerd op 24 november, rechtvaardigt de veronderstelling dat het niet Van Straten was, die de beslissing heeft genomen om de drie vliegers te verwijzen naar de Zeekrijgsraad. Waarschijnlijk is hij niet eens op de hoogte gesteld van de Beschikking van 25 november. In de eerste plaats dacht Van Straten in dit stadium nog helemaal niet aan een strafrechtelijke procedure, zoals blijkt uit de punten 3 en 4 in zijn brief. Hij vond dat er eerst een vooronderzoek moest plaatsvinden, waarna corpscommandant Fiedeldij moest beslissen of hij de drie vliegers disciplinair wilde straffen, of wilde doorsturen naar een Krijgsraad. In de tweede plaats sprak Van Straten zich alleen maar uit over een ‘Krijgsraad’ (onder voorbehoud), en al helemaal niet over een ‘Zeekrijgsraad’. Overigens werd het voorlopige onderzoek uiteindelijk wel gehouden, maar dat was twee maanden na de verwijzing naar de Zeekrijgsraad.

Toch hadden eventuele manipulaties met het drietal het kantoor moeten bereiken van de Onderbevelhebber der Strijdkrachten Oost, schout-bij-nacht F. W. Coster. Hij was de hoogste Nederlandse militaire bevelhebber in Australië en ook de man die alle in- en uitgaande telegrammen diende te signeren (Beschikkingen werden per codetelegram van Ceylon naar Australië gestuurd). Helaas wist Coster zich tijdens zijn verhoor

voor de Parlementaire Enquêtecommissie, op 4 oktober 1949, weinig te herinneren over deze kwestie. Hij werd hierover ondervraagd door voorzitter Algera. De volgende conversatie werd opgenomen in de verslagen van de commissie:

‘De Voorzitter: “Is u betrokken geweest bij de zee krijgsraad van die drie officieren?”

A: “Ik heb het geweten. Ze zijn in elk geval niet doodgeschoten.”

De Voorzitter : “Herinnert u zich de naam van luitenant Burck?”

A: “Dat was een van die mensen.”

De Voorzitter: “Volgens onze gegevens heeft deze luitenant Burck om rechtskundige bijstand verzocht aan schout-bij-nacht Coster. Dit is echter geweigerd. Herinnert u zich hiervan iets?”

A: “Nee. Wanneer deze man om rechtskundige bijstand had verzocht in deze zaak, had hij het zeker gekregen. Hij heeft toch in Colombo terechtgestaan?”

De Voorzitter: “Ja.”

A: “Dan zal hij daar bijstand hebben gekregen. U kunt wel begrijpen, dat men uit Melbourne geen rechtskundige bijstand zal vragen voor een zaak in Colombo.”

De Voorzitter: “De krijgsraadzaak heeft zich in Colombo afgespeeld, maar ze zijn eerst in Australië gevangengenomen en in arrest gesteld. Gedurende die tijd zal hij om rechtsbijstand hebben gevraagd.”

A: “Heeft hij die niet gekregen?”

De Voorzitter: “Volgens onze gegevens althans niet. Daarom vraag ik u of u zich hiervan iets herinnert.”

A: “Nee, ik vermoed dat dit een landmachtzaak is geweest.”

De Voorzitter: “Ik zal u een citaat voorlezen uit een rapport: ‘Nog onveroordeeld zijnde, werden wij – de drie officieren – ingesloten in de Australische gevangenis Pentridge, waar wij gevangenis kleding moesten dragen en gevangeniswerk verrichten. Dit is in strijd met de Nederlandse militaire wetgeving en werd opnieuw door ons aangevoeld als een opzettelijk streven om ons geschikt te maken voor duistere plannen van de achter de schermen werkende krachten, die daarmee enig persoonlijk doel nastreefden. Luitenant Burcks verzoek om rechtskundige bijstand, gericht aan schout-bij-nacht Coster werd geweigerd. Dit spreekt boekdelen!’”

A: “Nee. Daarvan staat mij niets bij.”

De Voorzitter: “Kan het zijn, dat bij de Landmacht in het vooronderzoek geen bijstand wordt gegeven?”

A: “Dat is juist.”

De Voorzitter: “Het zou dus om formele redenen zijn geweigerd.”

A: “Ik begrijp niet wat ik er dan mee te maken had.”

De Voorzitter: “Waarschijnlijk omdat u Onderbevelhebber Strijdkrachten was.”

A: "De krijgsraad was niet door mij benoemd."

De Voorzitter: "Het was waarschijnlijk in de tijd dat zij in de gevangenis zaten in Australië."

A: "Ik had er geen zeggenschap over, hetgeen ik verkeerd achtte. Ik heb de hele zaak niet juist gevonden. Er had een krijgsraad moeten komen in Melbourne. Dan had ik er mee te maken gehad. Nu had ik geen zeggenschap. Het liep over de fiscaal van de Zeekrijgsraad te Colombo. Ik denk dat daar het verzoek is terechtgekomen."

De Voorzitter: "Weet u waarom de zaak voor de Zeekrijgsraad is gebracht en niet voor de Landmacht?"

A: "Neen."

De Voorzitter: "Heeft u ook niet het gevoel dat hier iets achter heeft gezeten, dat men een dergelijke beslissing heeft genomen?"

A: "Dat is een beslissing uit Colombo geweest, die mij verbaasd heeft. Ik heb dit als minder juist aangevoeld".⁵

Coster verklaarde dat hij tot zijn ongenoegen geen zeggenschap had over de Zeekrijgsraad in Colombo. Volgens hem had er een Krijgsraad in Melbourne kunnen plaatsvinden – 'Dan had ik er mee te maken gehad.' Kennelijk realiseerde Coster zich niet dat ook een Zeekrijgsraad in Melbourne had moeten plaatsvinden. Alle noodzakelijke onderdelen van de Koninklijke Marine waren daar immers aanwezig: het Marine-Hoofdkwartier, waaruit de leden van de krijgsraad gekozen konden worden, en Nederlandse oorlogsschepen of handelsvaartuigen die als Nederlands grondgebied konden fungeren. Niettemin werden de zittingen van de Zeekrijgsraad in Colombo gehouden, waarbij de Marine een aantal hoge officieren, de beklaagden, bewakingspersoneel en een grote hoeveelheid dossiers over duizenden zeemijlen naar Ceylon moest overbrengen.

Wat kan Helfrich hebben bewogen om de processen in Colombo te doen plaatsvinden?

Een beweegreden kan worden gevonden in de uitlatingen van Ch.O. van der Plas, oud-lid van de Indische Commissie in Australië, toen deze op 12 februari 1953 werd gehoord door de Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid 1940-1945. Tegen deze commissie zei Van der Plas het volgende:

'Toen ik in Australië aankwam, was reeds het geval van het 18e Squadron achter de rug. Ik kan u daar dus geen gegevens uit eigen wetenschap over geven. Ik weet, dat de schuldigen naar Ceylon zijn afgevoerd, dat zij daar zware straffen hebben gekregen; ik weet ook, waarom het ging; een samenzwering, die dusdanig waanzinnig was, dat ik me haast niet kon voorstellen, dat zij haar ooit zouden kunnen of durven uitvoeren. Ik acht de straffen echter gemotiveerd, omdat men in oorlogstijd lieden,

die met landverradelijke, zij het onuitvoerbare plannen zitten, niet zacht mag straffen.

Alvorens oorzaken te noemen, zou ik nog willen zeggen, dat de Australische Regering en de pers medewerking hebben verleend om dit feit volkomen geheim te houden; het had ons ontzettend veel kwaad gedaan, wanneer het was uitgelekt. Er waren zeer onplezierige details bij, ook onplezierig voor de Australiërs en voor het publiek en het was zeer onaangenaam geweest wanneer dit was uitgelekt.⁶

Als Burck, Kelder en De Lyon in Melbourne voor een Nederlandse krijgsraad waren verschenen, zou de Australische wetgeving zeer beslist hebben aangedrongen op een 'fair trial'. Een geallieerd tribunaal zou waarschijnlijk niet hebben kunnen plaatsvinden, want in Engeland was op 8 augustus 1942 een wet in werking getreden, waarin werd bepaald 'dat in het Verenigd Koninkrijk tegen leden van de Amerikaanse strijdkrachten geen strafvervolging zal worden ingesteld door enige Britse rechtbank'.⁷ Amerikaanse militairen in Engeland werden alleen door Amerikaanse krijgsraden veroordeeld. Het mag worden aangenomen dat Australië het Engelse voorbeeld heeft gevolgd, zodat de berechting van Nederlandse militairen werd overgelaten aan een Nederlandse krijgsraad.

Volgens het rapport van Spoor aan Van Straten, van 2 december 1942, was het moreel van het achttiende squadron buitengewoon slecht. De Nederlanders hadden in Australië een slechte naam gekregen. Daarom moest er een voorbeeld worden gesteld – een afschrikwekkend voorbeeld, waardoor in één klap het moreel zou zijn hersteld: de doodstraf. Met een bij voorbaat vastgestelde doodstraf zou de Australische regering nooit instemmen. Daarom werd het drietal overgebracht naar een plaats, waar geen beroering kon worden verwacht: Colombo.

De zaak-Edwards van Muijen

In juni 1942 was er onder de bevolking van het door de Japanners bedreigde eiland Dobo, in de Banda Zee, een opstand uitgebroken. Het KNIL-hoofdkwartier in Melbourne stuurde een detachement onder leiding van kapitein L.N.B. Edwards van Muijen naar het eiland om de opstand neer te slaan, maar de expeditie mislukte. Toen het detachement in september terugkeerde in Melbourne, kreeg Edwards van Muijen te horen dat hij voor de krijgsraad zou worden gedaagd om zich te verantwoorden voor het militaire fiasco. Majoor Spoor zag hier kennelijk de onredelijkheid van in, want hij vertelde de kapitein bij zijn terugkomst onmiddellijk dat hij hem met alles zou helpen.⁸

Een jaar lang bleef Edwards van Muijen in functie, tot hij op 13 september 1943 moest verschijnen voor de 'Krijgsraad te Velde' in Mel-

bourne. Deze KNIL-krijgsraad bestond uit drie personen (zoals vermeld in het verslag van Edwards van Muijen): de gepensioneerde generaal-majoor Van Temmen, luitenant-kolonel Jhr. Van Sandbergh en majoor De Stoppelaar. Auditeur-militair (aanklager) was Kiès, verdediger was KNIL-kapitein Schröder. Het vonnis, uitgesproken op 21 september, luidde als volgt:

‘Een gevangenisstraf van één jaar en vier maanden, ontslag uit de militaire dienst zonder het praedicaat “eervol” (dus verlies van pensioenrechten op basis van ruim 25 jaar) en de ontzegging van de bevoegdheid om bij de gewapende macht te dienen.’⁹

Na elf maanden in de Pentridge-gevangenis werd Edwards van Muijen in september 1944 weer vrijgelaten, wegens voorbeeldig gedrag, waarna hij vrijwel onmiddellijk werd benoemd tot ‘Intelligence Officer’ bij sectie één van de ‘Netherlands Forces Intelligence Services’ (NEFIS). Op dat moment stond NEFIS één onder bevel van de inmiddels tot luitenant-kolonel benoemde Simon H. Spoor. Een ‘Intelligence Officer’ was een ambtenaar, geen militair. Daarmee werd de bepaling ontweken dat Edwards van Muijen geen functie bij de gewapende macht mocht hebben. Een oneervol ontslagen officier, kortom, werd belast met een zeer vertrouwelijke functie bij hetzelfde leger dat hem had ontslagen.

In 1946 vroeg Edwards van Muijen juridisch advies aan mr. André de la Porte, omdat hij een herziening van zijn zaak wenste. Medio 1947 had André de la Porte in Batavia een onderhoud met de inmiddels tot Legercommandant bevorderde Spoor. Dit was niet mogelijk, vertelde Spoor, ‘op grond van de bepalingen van de Rechtspleging bij de Landmacht’. Deze verklaring van Spoor staat in het request dat mr. F.R. Lettinga op 18 augustus 1952 stuurde aan de Minister voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen. Hierin werd revisie aangevraagd van het vonnis van Edwards van Muijen. Na heroverweging werd de voormalige KNIL-kapitein met terugwerkende kracht volledig gerehabiliteerd.

De zaak-Edwards van Muijen is niet alleen een cynische kanttekening bij de lotgevallen van de drie vliegers. Het toont aan dat er in Melbourne wel degelijk een krijgsraad van het KNIL bijeen kon worden gebracht.

De redding van Fiedeldij

Het is niet ondenkbaar dat schout bij nacht F.W. Coster, Onderbevelhebber der Strijdkrachten Oost, tegenover de Parlementaire Enquêtecommissie de waarheid gedeeltelijk heeft verzwegen. Hij beperkte zich tot vage uitdrukkingen als ‘daarvan staat mij niets bij’, ‘ik begrijp niet wat ik er dan mee te maken had’ en ‘ik had geen zeggenschap over de zaak’, hoewel hij er wel degelijk iets mee te maken had. Op 6 april 1943 verzond hij als Onderbevelhebber vanuit Melbourne telegram No.

0406-0636-355 aan Bevelhebber Helfrich in Colombo. De tekst luidde: 'bestemd voor zeekrijgsraad rr oe 02266-0045 laatste zin wnd lca meldt quote onderzoek uitwees eerste berichten omtrent plan B. aan korpscdt. zeer vaag weshalve alleen interne maatregelen van verscherpt toezicht. definitieve gegevens korpscdt. eerst bereikt toen majoor Spoor reeds ten onderzoek aangekomen en door korpscdt. ter afdoening aan maj. Spoor overgegeven. x . ik kan optreden korpscdt. billijken unquote.'¹⁰

In deze telegramtaal is alles wat tussen 'quote' en 'unquote' is vermeld een citaat uit een eerder verzonden telegram van de waarnemend Legercommandant Australië, luitenant-kolonel N.W.L. van Straten. In het hierboven weergegeven telegram gaf Coster een boodschap van Van Straten door, waarin deze een eerder verzonden telegram aanvulde en verbeterde.

Helfrich, aan wie het telegram werd gestuurd, verbleef van begin februari tot 21 mei 1943 in Australië, in een hotel in Melbourne. Het telegram werd verstuurd naar Colombo. Erg praktisch was dat niet, maar het was nu eenmaal de officiële en administratief correcte weg.

Van Straten verdedigde, zo blijkt uit het telegram, de handelswijze van de commandant van het achttiende squadron, Fiedeldij, aan wie hij een half jaar eerder nog een tamelijk boze brief had geschreven over diens optreden in dezelfde affaire. Een verklaring hiervoor wordt gegeven door de voormalige majoor mr. F.R. Lettinga, die Fiedeldij op 10 oktober 1956 de volgende brief schreef:

'Toen ik kort na de oorlog werkzaam was op het Ministerie van Uniezaken en Overzeese Gebiedsdelen, Afdeling Militaire Zaken, heb ik het genoegen mogen smaken alle stukken omtrent deze affaire te mogen inzien en te bestuderen... Let wel, ik ben dus op de hoogte van ALLE omstandigheden die zich destijds hebben voorgedaan en die schriftelijk zijn vastgelegd. Op grond van die wetenschap, kan ik je vertellen, dat ook jij uiterst dankbaar mag zijn, dat destijds tegen jou geen strafvervolging is ingesteld. De Zeekrijgsraad heeft zich hierover laten adviseren door de generaal Van Oyen en zijn telegram heeft je van deze strafvervolging gered. Je houding en leiding destijds zijn in het rapport van deze krijgsraad behoorlijk gekraakt...

Ik geloof niet dat thans een strafvervolging tegen jou nog doorgang zal vinden. Daarvoor is het al te lang geleden en dekt je huidige rang je.'¹¹ Het telegram dat Lettinga noemt, is verdwenen.

Lettinga schreef deze brief nadat Fiedeldij in 1956 was verhoord door de Parlementaire Enquêtecommissie. Zijn verklaringen over zijn eigen aandeel in de 'Colombo-affaire' waren Eric de Lyon dusdanig in het verkeerde keelgat geschoten, dat die een kort geding tegen hem aanspande. Fiedeldij riep toen de hulp in de in Canada wonende Lettinga, die reageerde met de hierboven weergegeven brief. Deze zaak

werd geseponeerd (zie ook hoofdstuk 10, paragraaf 'Eric de Lyon'). Lettinga's brief aan Fiedeldij werd door de auteur van dit boek voorgelegd aan mr. W.H. Vermeer, die in 1943 fiscaal (aanklager) was bij de Zeekrijgsraad in Colombo. Vermeer plaatste hier per brief de volgende kanttekeningen bij:

'Ik weet van een rapport van de Krijgsraad, waarin de houding en de leiding van de majoor Fiedeldij "behoorlijk gekraakt" zijn, niets af. Ofschoon niet verplicht, neem ik aan dat de Krijgsraad, als hij een dergelijk rapport zou willen doen uitgaan, mijn advies zou hebben gevraagd. De Zeekrijgsraad laat zich adviseren door zijn fiscaal. Als mr. Lettinga bedoelt dat de fiscaal bij de Zeekrijgsraad zich zou hebben laten adviseren door de generaal Van Oyen, moet ik dat ontkennen.'

Vermeer heeft zich inderdaad niet door Van Oyen laten adviseren, maar de krijgsraad was op zijn beurt niet verplicht de fiscaal te raadplegen. Als het nodig was geacht, had de Raad ook rechtstreeks de generaal kunnen benaderen. Dat zou voor de Raad een verstandig besluit zijn geweest, aangezien Van Oyen in datzelfde jaar toch weer opnieuw Onderbevelhebber der Strijdkrachten Oost zou worden, waardoor de Bevelhebber der Strijdkrachten Oost, Helfrich – en dus de krijgsraad – weer rechtstreeks met hem te maken kreeg.

Op welke wijze Fiedeldij de hulp heeft ingeroepen van de in Amerika verblijvende generaal Van Oyen, is onbekend. Een groot deel van de dossiers is verdwenen. Toen Lettinga in 1956 zijn brief aan Fiedeldij schreef, was het tien jaar geleden dat hij de complete dossiers had doorgenomen. Hij had daar geen aantekeningen van gemaakt. Omdat hij tijdens het schrijven van de brief een beroep op zijn geheugen moest doen, is het niet uitgesloten dat hij zich heeft vergist in het rapport van de Krijgsraad over Fiedeldij.

De 'executiepoging'

Harry Kelder en Eric de Lyon waren er van overtuigd dat Coster meer wist dan hij de Parlementaire Enquêtecommissie toevertrouwde. Zich er van bewust dat hij niets kan bewijzen, blijft Kelder bij zijn mening dat er aan boord van de Jacob van Heemskerck, het schip waarmee de drie gevangenen begin mei 1943 van Melbourne naar Fremantle werden gevaren, een poging is gewaagd om hen uit de weg te ruimen.

Kelder: 'Voor vertrek van het schip uit Melbourne, kwam schout bij nacht Coster de valreep op met een dikke enveloppe onder zijn arm. Aan dek had hij een druk gesprek met een aantal marine-officieren. We waren nog niet opgesloten en konden vanaf een afstand alles bekijken. Op de route van Melbourne naar Fremantle zaten we opgesloten in de ankerspilkamer. (Aan boord van koopvaardijsschepen bevindt het an-

kerspil zich meestal bovendeks op de bak, het verhoogde deel van het voorschip; dit in tegenstelling tot oorlogsschepen, waar het ankerspil onderdeks is ondergebracht in een ruimte achter de boeg – JCB.) Er stond een zware zeegang en het schip ging goed tekeer, zodat wij alledrie zeeziek werden. Als je moest overgeven, diende je eerst uit de hangmat te komen om de emmer op de vloer te pakken. Voor ons verblijf stond een wacht, die ook de eetpannetjes aanreikte.

Het zal ongeveer de derde dag na vertrek zijn geweest dat ik rook zag in het schijnsel van de lamp. Ook rook ik een brandlucht. Ik vroeg aan de onder mij bungelende Burck of hij ook iets rook. Hij bevestigde dat en ik waarschuwde De Lyon. Die was net weer binnengelaten na een bezoek aan de wc. Wij hebben toen de wacht buiten de deur verteld wat er aan de hand was, maar die zei ons dat het in de ankerspilkamer altijd stonk naar verbrande olie en andere dampen.

Na vijftien tot twintig minuten werd de stank erger. Opnieuw waarschuwden wij de wacht en vroegen hem onze klacht door te geven aan de eerste officier van het schip. De wacht aarzelde echter en bleef staan. Weer drongen wij op maatregelen aan. Hij vertelde ons dat hij onder geen beding zijn wachtpost mocht verlaten. Daar zat iets in, meenden wij. Daarom verzochten wij hem een van zijn maats de boodschap over te laten brengen aan de dienstdoende officier. Ten slotte scheen toch iemand de moed opgebracht te hebben om de rooklucht te melden, want na een tijdje kwam een officier met twee manschappen de zaak onderzoeken. Zonder ons iets te vragen, begonnen ze met *flash-lights* te zwaaien. De lichtbundels vielen op een stalen kast die in een hoek achter Burcks hangmat stond. Uit deze kast dwarrelde rook op. De officier gaf aan een van zijn ondergeschikten de opdracht een bepaald onderdeelje te gaan halen en toen de man terugkwam, bleek dat onderdeelje een doodgewone zekering te zijn. Inmiddels zaten wij met z'n drieën naast elkaar op de stalen vloer, zonder een woord te zeggen. De nieuwe zekering werd gemonteerd, waarna de heren verdwenen.

Deze gebeurtenis vond plaats in de avond van de derde vaardag. De volgende ochtend kwamen plotseling twee mariniers de ruimte binnen. Kortaf werd ons bevolen mee naar boven te komen. In de midscheeps werden we opgesteld voor een hut. Dit bleek de hut te zijn van de eerste officier. Burck werd naar binnengebracht en kwam na een kwartier weer naar buiten. Vervolgens kwamen De Lyon en ik aan de beurt. De eerste officier vroeg me precies te vertellen wat er die avond tevoren gebeurd was in de ankerspilkamer en wat wij hadden afgesproken. Ik antwoordde dat er niets was gezegd en helemaal niets was afgesproken. Hierop zei hij: “Weet je wel wat sabotage betekent aan boord van hare majesteits oorlogsschepen in oorlogstijd op zee? Besef je wel, dat wij jullie onmiddellijk kunnen fusilleren zonder vorm van proces? De door jullie afge-

legde verklaringen zijn tegenstrijdig en voor mij niet plausibel. Je krijgt nog één kans. Ik wil de waarheid horen, anders passen we standrecht toe.”

Ik heb daarop gezegd dat het mij onmogelijk was een andere verklaring af te leggen, aangezien dit strijdig zou zijn met mijn eerdere verklaring. Hierna werd ik naar buiten geleid, waar ik Burck zag staan tussen twee mariniers. Ik merkte aan hem dat hij er niets van begreep. Op dat moment bedacht ik me wat de opzet moet zijn geweest. Reeds voor ons vertrek had de Marine een plannetje beraamd om ons uit de weg te ruimen. Ook daarom was schout bij nacht Coster op het laatste nippertje aan boord verschenen en had hij een gesprek gehad met een aantal officieren, waaronder de commandant. Liquidatie op volle zee wegens aan boord gepleegde sabotage. De interne afdoening van een kleine Nederlandse aangelegenheid, buiten de territoriale wateren en uit het zicht van de Australiërs.

Nadat de Lyon voor de tweede keer was verhoord, werden we naar het voordek geleid, omringd door zes mariniers met de karabijn in aanslag. De eerste officier gaf ons nog een laatste waarschuwing:

“Jullie krijgen precies vijf minuten de tijd om de waarheid te vertellen. Zo niet, dan weet je wat er gaat gebeuren.”

Overall zaten of stonden mariniers en bemanningsleden naar ons te kijken, zeker wel een honderd man. Zelfs achter de verschansingen van het brughuis keken ze op ons neer. We voelden ons als slachtoffers in een leeuwenkuil.

Ik voelde de onmiddellijke nabijheid van de dood. Tegen Burck mompelde ik: “Dit is dan het einde.”

Hij reageerde niet en staaarde strak voor zich uit. Vreemd genoeg was ik op dat ogenblik doodkalm en liet het sterven me volmaakt onverschillig. Ik had me overgegeven aan iets wat onvermijdelijk scheen te zijn en ik hoopte alleen maar dat ze gauw zouden schieten, want dan was het tenminste afgelopen.

Vijf eeuwig durende minuten passeerden. Toen werd er een kort bevel geblaft en brachten de mariniers ons terug naar de ankerspilkamer. Ik voelde me leeggelopen. De Lyon ontbrak. Later vernamen wij van de wacht dat hij wegens het plegen van sabotage was opgesloten in een strafcel. Men beweerde dat hij die avond wat in zijn koffertje had zitten rommelen en gelijktijdig aan een wiel had gedraaid, waardoor de motor van het ankerspil onder stroom was komen te staan, terwijl de zaak geblokkeerd stond. Wat er zich nu werkelijk heeft afgespeeld, ben ik nooit te weten gekomen.’

Ook De Lyon had niet meer dan een vermoeden over de werkelijke toedracht. In zijn verslag aan de Parlementaire Enquêtecommissie schreef hij hierover het volgende:

‘Op een zekere avond, toen wij enige dagen op zee waren, ging ik even onder geleide van een marinier naar de W.C., welke zich op het bovendek bevond. Toen ik terugkwam, stond onze verblijfplaats vol rook en vertelde men mij, dat er kortsluiting was in de schakelkast aldaar. Volgens hun zeggen was dit wel eens meer voorgekomen. Een van de zekeringen was doorgebrand. Normaal zou het ankerspil middels een dynamo moeten gaan draaien, doch gezien de aangehaalde remmen, kon dit nu niet en verbrandde dus de zekering. Op zichzelf een kleinigheid en daarvoor is een zekering.’¹²

Pas later vernam ik van een matroos dat deze schakelkast vanuit drie plaatsen bediend kon worden. Vanaf het bovendek, vanuit de machiniekamer en vanuit de ruimte, waar wij verbleven.’¹³

Terwijl luitenant-ter-zee 1e klasse Kruis en ltz-2 Van Oosten voor de afsluiting van hun vooronderzoek de volle breedte en lengte van Australië doorkruisten door vanuit Melbourne naar Port Darwin en naar Perth te vliegen, werd in Colombo op Ceylon door het hoofdkwartier van de Bevelhebber der Strijdkrachten Oost bepaald wie benoemd zouden worden voor de Zeekrijgsraden. Als president van de Zeekrijgsraad contra Will Burck werd de kapitein-luitenant ter zee Jhr. H.A. van Foreest aangewezen. Hij was destijds werkzaam op het Marine-hoofdkwartier in Melbourne en moest een paar duizend mijl afleggen om zijn tijdelijke functie te kunnen uitoefenen.

Nadat de Heemskerck was afgemeerd in Fremantle, werden de drie arrestanten overgebracht naar de ‘Australian Detention Barracks’ in Perth. Daar zagen ze sergeant Burgers weer terug, die met de Tjerk Hiddes was overgebracht. Hij was vergezeld van een marinier, De Graaff, een opvarende van de Heemskerck. Die had volgens het verslag van De Lyon ‘in Kaapstad zijn schip gemist en moest eveneens in Colombo voor de Zeekrijgsraad verschijnen wegens desertie’.¹⁴

In Perth werden ze weer ondervraagd door Kruis en Van Oosten. ‘Het was,’ schreef De Lyon, ‘een herhaling van reeds eerder gestelde vragen. Wij maakten bij Kruis van de gelegenheid gebruik om ons beklag in te dienen over de behandeling op de “Heemskerck” en verzochten hem deze lugubere zaak tot op de bodem uit te zoeken. Natuurlijk is daar nooit iets van gekomen. Je vraagt ook niet aan de duivel of hij alles wil opbiechten.’¹⁵